

середньовіччя чи первіснообщинного ладу? Адже суспільний поступ здатен деградувати та прогресувати, і багато що залежить від освіти, яка не лише здатна на створення певних реальних плодів відразу, але й своєю науковою складовою проливає світло «науки та знань» на далеку перспективу.

Література

1. Біленко Т. Феномен слова в українських реаліях: (Філософ.аспект): Монографія. К. : Знання України, 2003. 432 с.
2. Возняк В. С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія / В. С. Возняк. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана-Франка, 2008. 357 с.
3. Євдокимов В.І., Микитюк О.М. Г.С. Сковорода про виховання молоді// Педагогіка і психологія: збірник наукових праць: присвяч. 275-й річниці від дня народж. Г.Сковороди / М-во освіти України, Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Випуск 6. Харків, 1998. С. 3-4.
4. Козлов Є Хочеш бути щасливим – будь ним / Є.Козлов// Університетська кафедра. – 2012. – №1. – С.68 – 78. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukaf_2012_1-9
5. Попович М.В. Діалог культур і раціональність // Історія філософії: Досвід теоретичної саморефлексії. К. : Укр. центр дух. культури, 1998. С.69 – 71.
6. Сковорода Г. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру // Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М.Кашуба. Пер. поезії В.Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.
7. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Д. Чижевський // Філософські твори: в 4-х тт. Т.1. [Під ред.В.Лісового]. К. : Смолоскип, 2005. С. 163 – 388.

Володимир Возняк (Дрогобич)
Степан В. Возняк (Івано-Франківськ)

МІРКУВАННЯ СТОСОВНО КОНЦЕПТУ «СРОДНА ПРАЦЯ» (якою мірою «природні нахили» є вродженими)

Стосовно концепту Григорія Сковороди «сродна праця» написано дуже багато. У вченні мандрівного філософа це поняття посідає центральне місце. Саме сродна праця є шляхом до щастя і гармонії людських стосунків. «Жити за натурою» значить у вустах Г.С. Сковороди *жити у злагоді з*

Богом, мирно і щасливо [11]. А для цього, щоб обрати сродний собі вид праці, потрібно глибоко «пізнати самого себе».

Часто у публікаціях, що торкаються сковородинівської «сродної праці», можна зустріти спроби якоюсь мірою «осучаснити» його ідеї, модернізувати, адаптувати до «досягнень сучасної науки», тому говорять про відповідність людини до своїх «вроджених властивостей», «вроджених задатків і здібностей», «вроджених природних нахилів». На нашу думку, такий підхід істотно перекичує, буквально псує глибинний зміст ідей українського філософа.

Ось чому над проблемою так званої «вродженості» варто поміркувати окремо, спеціально, виводячи її зі сфери недолугих навколо-наукових гадок на рівень **власне теоретичного** підходу.

Дискусії про співвідношення «вродженого» і «набутого» у розвитку індивіда не вщухають, причому переважна більшість вчених – психологів, педагогів, філософів – і *не сумніваються* у наявності *вроджених* задатків і навіть здібностей, посиляючись при цьому на сучасну науку, яка нібито це «довела» і звинувачують нечисленних прихильників протилежної точки зору в «соціологізаторстві». А ось ми – сумніваємось у «вродженому», і для таких сумнівів маємо серйозні підстави.

У подібній дискусії оперувати такими поняттями, як «вроджене» і «набуте» не варто, оскільки вони й не поняття зовсім, а якісь розпливчасті *представлення*, просто абстракції, методологічний потенціал яких зовсім не виявлено.

У цьому плані цікаві роздуми видатного мислителя, педагога, письменника, який свого часу об'єднав ідеї педагогів-новаторів у концепцію «педагогіки співробітництва» С.Л. Соловейчика. Він зауважує, що сам довго шукав відповідь на питання про співвідношення спадковості та виховання і прийшов до такої відповіді: «<...> у виборі між спадковістю та вихованням немає того, що постійно шукають, немає жодного “або-або” і, що ще важливіше, немає рішення “фіфті-фіфті”, п'ятдесят на п'ятдесят, половина на половину, немає золотої середини. Якщо половина на половину, то можна було б визначити, яка саме половина від генів і яка від виховання, і займатися лише цією, другою половиною людини.

Але все не так.

Відповідь очевидна – коли здогадаєшся, – але вона може й розчарувати. Однак я певен, що іншої відповіді немає.

У людині *все від спадковості*, абсолютно все, людина повністю визначається генами, батьками, походженням, предками.

І разом з тим у людини *все від виховання*, абсолютно все, вона повністю визначається прямим вихованням і обставинами життя.

Не половина на половину, а сто відсотків на сто відсотків. Це важко уявити собі, але людина не може бути влаштована зрозуміло і просто.

Спадковість нескінченна, виховання нескінченне, й у сумі – нескінченний людський дух.

Таке твердження показує можливості виховання, і межі цих можливостей. Все від виховання? Ось і виховуй, намагаючись розширити та підняти дух дитини і свій власний дух. Все від спадковості? Не ламай дитину, не перероблюй і себе, приймай себе, своїх ближніх та своїх дітей такими, якими вони є. Діти не глина у твоїх руках, розум дитини не чиста дошка, де що хочеш, те й напишеш» [12, с. 46-47].

Сам підхід цього автора імponує, хоча можна було б і посперечатися за дрібницями. Але чомусь не хочеться.

У людини дійсно все від спадковості – у тому сенсі, що їй від народження все дано (якщо виключити клінічні порушення норми): дано тіло виду *Homo sapiens*, вищий із можливих продукт матінки-природи (плюс неминучі та дуже важливі відбитки тривалого процесу антропогенезу). Тобто, дані тілесні структури, *здатні до розвитку під впливом позабіологічних факторів*, здатні до поглинання ідеального, *ідеальних форм* культурно-людської життєдіяльності і тим самим здатні працювати саме в *їх режимі*, за їх логікою, а не за схемами, інформація про які міститься в молекулах ДНК. І саме у цьому ж значенні у людини все від виховання, взятого в найширшому значенні.

Людині від народження все дано: й її тіло, і живі тіла дорослих, носіїв людської культури, і сама ця культура, представлена у формах діяльності та спілкування. Отже, людському індивіду *все було дано* і до його народження, і навіть до зачаття. Точніше, було *задане*, а «даним» це стане лише по мірі *власних зусиль* новонародженого у становленні справді людською істотою, ще точніше – по мірі *об'єднання* зусиль дорослих із його зусиллями. А в цьому процесі об'єднання сил-зусиль і відбувається незриме і таємниче – *рух ідеального як форми*, перетікання форми, *зняття форми* та перетворення її на спосіб активного ставлення, діяльності та *звернення до людей та до світу*.

У цих питаннях дуже важливим є власне *якісний теоретичний* підхід. Тому необхідно звернутися до ідей видатного філософа ХХ століття Е.В. Ільєнкова. У «соціологізаторстві» Евальда Васильовича Ільєнкова звинувачували і за життя, і тепер його зараховують до розряду тих, хто надмірно перебільшує роль соціального фактору та недооцінює, а то й зовсім заперечує значення фактору біологічного, а отже, є відвертим «соціологізатором» у розумінні людського буття. Що цікаво, обвинувачі як тоді, і зараз, посиляються одне й те саме висловлювання Е.В. Ільєнкова, анітрохи не обтяжуючи себе розглядом його *концепції загалом*.

Ось яка фраза російського філософа нібито дає безумовну основу для занесення Е.В. Ільєнкова до розряду «соціологізаторів»: «<...> усі без винятку специфічно людські функції мозку і структури, що забезпечують їх,

на 100% – а не на 90 і навіть не на 99% – визначаються, а отже, і пояснюються виключно способами активної діяльності людини як істоти соціальної, а не природної» [3, с. 149]. Або з іншої роботи: «Все людське в людині – тобто все те, що специфічно відрізняє людину від тварини – являє собою на 100% – не на 90 і навіть не 99 – результат соціального розвитку людського суспільства, і будь-яка здатність індивіда є індивідуально здійснювана функція соціального, а чи не природного організму, хоча, зрозуміло, і здійснювана завжди природними, біологічно-вродженими органами людського тіла, зокрема – мозком» [2, с. 75]. Сказавши це, сам автор зауважує: «Така позиція багатьом здається дещо крайньою, перебільшено загостреною. Деяких товаришів лякає побоювання, що така теоретична позиція може повести на практиці недооцінку біологічних, генетично-природжених особливостей індивідів, навіть до нівелювання і стандартизації. Ці побоювання, мені здається, марні» [2, с. 75].

На підставі однієї фрази з робіт філософа робити далекосяжні висновки про його теоретичну позицію, та ще й заносити його в той чи інший розряд – справа малопродуктивна.

Суть питання, на наш погляд, у цьому, що позиція Е.В. Ільєнкова перебуває рішуче *по той бік* абстрактних міркувань про «два фактори» («спадковість» і «середовище», «вроджене» та «набуте»), а тому звинувачувати його у надмірному перебільшенні ролі одного з факторів («соціального») безглуздо. Філософ чудово розуміє теоретичні витoki як «біологізаторства» з «соціологізаторством», так і відомої та широко поширеної формули про «біо-соціальну» природу людини. Адже тут працює проста логіка здорового глузду, та Е.В. Ільєнков це чудово розуміє: «Здавалося б, все просто – людина, з одного боку, являє собою біологічний організм, особина виду *Гомо Сапієнс*, а з іншого – завжди виступає як член того чи іншого соціального організму, як представник суспільства на певному ступені його розвитку, отже – як представник певного класу, професії, тієї чи іншої соціальної групи. Щоб зрозуміти цю обставину, не треба бути ні філософом, ні лікарем. Це також очевидно, як і той факт, що Волга впадає у Каспійське море» [2 с. 72]. У Е.В. Ільєнкова ж – логіка інша, власне *діалектична*: «<...> людина – це не “з одного боку – соціальна, а з іншого – біологічна істота”, яку можна розчленувати – хоча б подумки – на ці дві сторони, а істота у буквальному сенсі слова *діалектична*. Це означає, що будь-яке соціальне відправлення, будь-яку дію, будь-який прояв соціального життя в людині забезпечуються біологічними механізмами, насамперед – механізмами нервової системи. З іншого боку, все біологічні функції організму людини настільки підпорядковані виконанню його соціальних функцій, що вся біологія стає лише *формою прояву* зовсім іншого за природою начала» [2, с. 72]. Зазначимо: вся біологія людини виявляє не власне себе, своє, а інше, це лише *форма прояву*

людського, культурно-історичного. Проте найчастіше справу *представляють* протилежним чином, навпаки: як багато в житті соціальномі виступає формою прояву саме біологічного начала (агресія, егоїзм, сексуальні потяги, материнський інстинкт, інстинкт соціальності та ін. вигадки). Тут – *представлення*, у Ільєнкова – *поняття*.

Отже, філософ жодним чином не ігнорує, не відкидає біологічне в людині, але наполягає на *адекватному розумінні* його: «Наявність медично-нормального мозку – це одна з матеріальних передумов (повторимо це ще раз) особистості, але ніяк не сама особистість. Адже особистість і мозок – це принципово різні за своєю “сутністю” “речі”, хоча безпосередньо, у тому фактичному існуванні, вони пов’язані одне з одним <...> нерозривно <...>» [5, с. 327]. «Від початку і до кінця особистість – це явище соціальної природи, соціального походження. Мозок же – лише матеріальний орган, за допомогою якого особистість здійснюється в органічному тілі людини, перетворюючи це тіло на слухняне, легко кероване знаряддя, інструмент своєї (а не мозку) життєдіяльності. У функціях мозку виявляє себе, свою активність зовсім інший феномен, ніж сам мозок, зокрема особистість» [5, с. 328]. При цьому Е.В. Ільєнков не бере людську тілесність абстрактно, тобто односторонньо. Вона включає неодмінно одухотворене тіло іншої людини (для немовляти – насамперед дорослого), і навіть «неорганічне тіло» людини, продукти культури та цивілізації, речі, створені людиною й у людини. Ігнорувати існування цього «другого» тіла людини означає прирікати себе на *рішуче нерозуміння природи людини*. «Тілесність» особи Е.В. Ільєнков розуміє як ансамбль «предметних, речовинно-відчутних відносин даного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів), опосередкованих через створені і створювані їх працею речі, точніше, через дії з цими речами (до яких належать і слова природної мови)» [5, с. 344]. Тому він розгадку «структури особистості» шукає у «просторі поза органічним тілом індивіда і саме тому, хоч як парадоксально, – у внутрішньому просторі особистості. У тому самому просторі, в якому спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда (саме як реальне, чуттєво-предметне, речовинно-відчутне відношення), яке “всередині” тіла людини ніяк не закладено, щоб потім – унаслідок взаємного характеру цього відношення – перетворитися у те саме “ставлення до себе”, опосередковане через ставлення “до іншого”, що й становить суть особистісної – специфічно людської – природи індивіда» [5, с. 344-345]. Тому “тілом” особистості є не окреме тіло особини виду “*homo sapiens*”, а щонайменше два таких тіла – “Я” і “ТИ”, об’єднаних ніби в одне тіло соціально-людськими узами, відносинами, взаєминами [5, с. 329].

Не треба приписувати Е.В. Ільєнкову і тезу про вирішальну роль «середовища» у формуванні особистості. Не був він прихильником «теорії середовища», більше того, їдко висміював її абстрактність та теоретичну

неспроможність. Жодне «середовище» не виховує особистість – будь воно хоч тричі «соціальним». Опонентами Е.В. Ільєнкова «середовище» зазвичай трактується «як якийсь поза індивідів існуючий безособовий механізм, як гігантський штамп, що намагається вдрукувати в кожен «мозок» одну і ту ж психічну схему. Якби справа була так, то в біологічній неоднаковості мізків довелося б бачити єдину причину тієї обставини, що “відбитки” соціального штампу щоразу виходять різні, що варіюються. Але “середовище”, про яке йдеться, інше. Це завжди конкретна сукупність взаємовідносин між реальними індивідами, різноманітно розчленована в собі <...> на <...> нескінченно різноманітні вузли та ланки, на локальні “ансамблі” всередині цих основних протилежностей, аж до такого осередку, як сім'я з її “внутрішніми” відносинами між індивідами, у чомусь завжди дуже схожа, а в чомусь зовсім несхожа з іншою такою ж родиною. Та й усередині сім'ї взаємини між індивідами, що складають її, теж згодом змінюються, й іноді дуже швидко – іноді протягом годин і навіть лічених хвилини» [5 с. 350-351]. У межах такого розуміння всілякі розмови про «середовище» виглядають, м'яко кажучи, недоречними.

Не якесь міфічне «середовище» має вирішальний вплив на людину, а – *світ*, якщо взяти цю категорію відповідно до роздумів В.В. Бібіхіна [1]. Не світ взагалі, зрозумілий ще й абстрактно, у власне *буття-у-світі* (сам *спосіб* цього буття) індивіда, що входить у людське життя. Зазвичай люблять говорити про вплив «поганого оточення». Чому на одну дитину приблизно те саме «середовище» вплинуло, а на іншій – не залишило відчутних слідів? Напевно тому, що в одному випадку утворився *світ*, який для даного суб'єкта став *своїм світом* (і він живе у мирі з цим світом, оскільки тут він знаходить співчуття і співдумність, тут «мене розуміють» і вийти з такого світу, «не розірвавши свого серця» – неможливо), а для іншого – не став таким, залишився досить байдужим оточенням, саме – *середовищем*.

Немає можливості у межах цього тексту розкривати реальні способи присвоєння індивідом специфічно людських способів діяльності та спілкування, про які йдеться у роботах Е.В. Ільєнкова та її послідовників, проте хочу зауважити, що вони не зводяться до «інтеріоризації», яка часто розуміється як просте засвоєння зовнішнього алгоритму.

Е.В. Ільєнкову і донині (а останнім часом навіть гостріше) ставлять у провину заперечення їм *вродженості* людських здібностей, а точніше – їхньої *генетичної фіксації*. При цьому змішують «здатки» та «здібності», а філософ ще 1968 року попереджав, що їх у жодному разі *не можна плутати*. Задатки як анатомо-фізіологічна особливість організму неспецифічні, здібності ж – синтетичні. О.В. Марєєва зауважує: «Синтетична діяльна здатність – принципово інша якість, в порівнянні із задатком» [6, с. 37]. На їхньому ототожненні, крім усього іншого, і

будується ідея про вродженість тих чи інших талантів. До речі, О.В. Марєєва висунула дуже цікаву тезу, згідно з якою не тільки біологічне знімається в соціальному, але на рівні індивіда має місце і зворотний процес: «Тут соціальна якість як загальна при народженні індивідуальності має бути знята в окремому тілесному. Якщо діалектика ідеального означає, що форма діяльності в культурі покладена як форма речі, то загальна соціальна якість при формуванні здібностей занурюється в основу окремого і створює об'єктивну видимість природного таланту. Соціальна якість “виглядає” як тілесна особливість» [6, с. 37]. Ось реальна *онтологічна основа ілюзій* про вродженість талантів. «Саме тому, що соціальна якість якраз усередині, на задньому плані, а його тілесний прояв зовні, ця якість легко одягає маску нібито природної. Коли зовнішній тілесний момент постає як невіддільне від індивідуальності, більше, як його необхідна форма, народжується видимість органічного походження самої індивідуальності. Специфічна діяльна здатність формується та розвивається на ґрунті соціального цілого. Але її тілесний бік, вбудовуючись в особливу здатність, якраз і створює аберацію вродженості. Спресованість компонентів здібності, їх зняття у зовнішній тілесній дії провокують уявлення про природний талант. Саме в такому діалектичному обертанні, коли загальне занурюється, перетворюючи, в основу індивідуального, діяльна здатність постає як тілесна якість, – *quid pro quo* – одне замість іншого – нібито природне» [6, с. 38].

Евальда Ільєнкова не можна заносити до розряду *соціологізаторства* саме тому, що в нього інша логіка підходу до проблеми – власне *діалектична*. Тільки так, у контексті *діалектичного мислення* можна покінчити з нерозумним дуалізмом «*біосоціального*».

Що ж до «вродженого», то чи можна на рівні сучасної науки більш-менш чітко розрізнити, що серед особливостей завжди унікального новонародженого немовляти обумовлено генами, а що – умовами його внутрішньоутробного розвитку, вплив на який протягом цілих 9-ти місяців мають безумовно соціальні фактори? У спектаклі бразильського драматурга Гільєрме Фігейредо «Лисиця і виноград» раб Езоп дає пораду своєму господарю філософу Ксанфу, який пообіцяв з дуже нетверезих очей випити море, як «зберегти обличчя»: так, я обіцяв випити море, але тільки море; якщо ви зможете відокремити морську воду від прісної, яку несуть річки, що впадають у нього, я виконаю обіцяне. – Так і я згоден повірити у «природженість» тих чи інших людських здібностей, якщо ви зможете *відокремити* власне генетичну інформацію (зрозуміло, без клінічних порушень) від особливостей внутрішньоутробного розвитку немовляти...

Примітний факт: якимось одним з авторів даної статті поділився радістю зі своїм добрим знайомим філософом (до речі, дуже освіченим, мислячим та гідним професіоналом), що побачив *осмислений погляд* своїх онучок-

двійнят, якім виповнилось від народження всього три тижня. У відповідь було сказано: ось бачиш, соціалізація ще не почалася, а осмисленість в очах є; як же ти після цього можеш продовжувати заперечувати «вроджене», не в пологовому будинку їм же «імплантували» свідомість. – Як казав Евальд Васильович Ільєнков, «є від чого прийти у задумливість»... Як же так – «соціалізація ще не почалася»? І тут раптом стало чітко зрозуміло, що у сучасному науково-освітньому дискурсі розуміють під «соціалізацією» (**адаптація** індивіда до вимог соціуму, засвоєння зовні заданих соціальних норм і правил, «прищеплення цінностей» тощо). Щоправда, це вже окреме питання, із цим концептом взагалі треба спеціально розібратися, але не зараз. Варто згадати, як Е.В. Ільєнков іронізував над словосполученням «соціалізація особистості»: виходить, що незалежно від суспільства, культури якимось загадковим чином виникає особистість, яку тепер *належить соціалізувати*. Соціалізується, підкреслює Ільєнков, *органічне тіло* індивіда, але аж ніяк не особистість. Від себе додаю: особистість, що сформувалася в процесі діяльного спілкування (суспільно-людської, а не просто «соціальної», діяльності), соціум з його інституалізованими та відчуженими структурами, якраз і прагне *соціалізувати*, пристосувати (адаптувати) *до себе*, перетворити її на функцію своїх структур. Сама ж особистість як така розвивається саме у *неадаптивній діяльності*. Соціум *не породжує* особистість, він її *використовує*. Та давайте ж зрештою розрізнятимемо власне *суспільне* і *соціальне* (соціумне), як це пропонують Ф.Т. Михайлов та О.О. Хамідов!

Зовсім не віриться, що явна *осмисленість погляду* немовлят, що з'явилася на третьому тижні їхнього буття серед нас, людей, була їм «вроджена», була запрограмована у молекулах ДНК. Та не з'явилася б ніколи ця осмисленість, якби немовлята не бачили суцільно *зверненого до них зі смыслом* погляду батьків, бабусь та дідусів! Ах, «соціалізація» ще не розпочиналася? Зате **олюднення** – відбувалось з самого початку. Втім, про це чудово пише Фелікс Михайлов: «Людське немовля – живе джерело енергії, що спрямоване до нас і яке запитує суб'єктивного відгуку хоча б і на найвітальніші потреби організму, що формується. Немовля починає жити не “інформацією”, а “шумом” нашого життя. У звучанні різних голосів, у шумі вітру за вікном, у дзвоні посуду, у пластиці та кольорі оточуючих нас “розумних” речей тощо, тощо. воно чує і бачить, відчуває і нюхає лише одне: наше співчутливе звернення до нього. Воно і лише воно формує його здатність суб'єктивно та інтенційно керувати нами як власними природними органами. Воно і тільки воно, що використовує (в їх єдності) всі предметно-чуттєві носії афектів і емоцій, що несуть смисли, для спорідненості з афективними смислами його звернень до нас, що формуються, пробуджує у ньому суб'єкта власних потреб, образів, почуттів і волі» [9. с. 549-550]. Новонароджене немовля, розвиваючись, перебуває в

суцільній енергетиці смислів: «Простір життя немовляти наповнений з перших же моментів його відокремленого буття ним самим ще не усвідомлюваним, але реальним смыслом і емоціями, які несуть смисли, бо це не що інше, як реальне простір духовного спілкування людей, що ні на мить не вщухає, лише таким чином здатних відтворювати своє, зокрема і суто фізичне, “біологічне” буття [8, с. 199]. І спробуй тут суто абстрактно співвідносити «соціальне» і «біологічне» – адже «у кожному акті життєдіяльності дитини, будь-яка власне людська, тобто, до інших звернена, тілесна функція можлива остільки, оскільки вона мотивована спільним із близькими дорослими “смыслочуттям” деякої культурної реальності, а будь-яке переживання реальності, що сприймається, можливе лише в організмовому акті звернення до близьких дорослих» [8, с. 197].

Варто зауважити: дуже часто слово «вроджене» ми вживаємо з різних приводів і дуже метафорично. Вільям Сомерсет Моєм у романі «Тягар пристрастей людських» характеризує один із персонажів: «вона була вроджено лінива», «вона була вроджено неохайна». Навряд чи йдеться про генетичну зумовленість. Так само, коли говориться, що джентльменові почуття честі властиве «від народження».

Що ж до «набутого», то воно *не менш абстрактне*. Все набагато складніше. Часто тих, хто рішуче заперечують вродженість специфічно людських здібностей, звинувачують у тому, що вони – прихильники концепції «всемогутності виховання». У жодному разі. Виховання зовсім не є «всемогутнім», по-перше, тому, що дитина – не глина в руках вихователя. Дитина розвивається лише *в міру власної активності*, а не активності дорослих, але форми цієї активності задаємо ми у своїх суцільних зверненнях до дитини. Яка наша запропонована форма увійде в її душу *настільки глибоко*, що тут же буде перекинута на нас, на світ як його власна *настільки*, що цими привласненими формами вона звертатиметься до світу, освоюватиме його, освоюватиметься в ньому, а яка ні – нам не відомо. Тому ми й постійно відчуватимемо *опір* нашим – розумним чи не дуже або дуже нерозумним – виховним «впливам».

Феномен *інтеріоризації* дуже загадковий. Відповідно до культурно-історичної традиції в психології інтеріоризація є не просто переходом у «внутрішнє» чогось зовнішнього, перехід його всередину, у зміст суб'єктивності. Тут складніше: форма (спосіб побудови) *спільно-розділеної діяльності* освоюється, переходить у «внутрішній план». Стосовно цього «переходу» видатний психолог О.М. Леонтьєв спеціально зазначав, що жодного заздалегідь готового «внутрішнього плану» самого по собі немає, він якраз в актах інтеріоризації *утворюється*. Із цим сперечався С.Л. Рубінштейн, висувуючи тезу: зовнішнє засвоюється через внутрішні умови, бо щось можна інтеріоризувати лише за наявності того, *чим* інтеріоризуєш. Щоправда, під «внутрішніми умовами» С.Л. Рубінштейн так чи інакше

припускав *деякі вроджені* структури. А чому б не припустити таке: у новонародженого готової (вродженої) нейродинамічної структури інтеріоризації немає, але є *можливість її формування як нового функціонального органу*. Іншими словами, сама **форма** інтеріоризації (інтеріоризація як форма) розпредметнюється, освоюється немовлям, і далі за мірою її сформованості, розвиненості й відбувається подальша, наступна інтеріоризація. Отже, спочатку «входить» *форма освоєння*, що забезпечує подальше освоєння. Щось було схоплено і відразу стає способом «схоплювання» наступного змісту. Але ж виникає питання: а за допомогою чого на боці нейродинаміки дитини здійснювалося *первинне* «схоплювання», щоб інтеріоризувати сам метод інтеріоризації? – І так, зрозуміло, можна піти у дурну нескінченність. Тут треба було б звернутися до думок Л.С. Виготського про конвергенцію природної та культурної ліній у розвитку нормальної дитини, про вищий та складний синтез біологічного та культурного *всередині* власне суспільно-культурної, – але ця тема вимагає окремої розмови.

Однак у межах запропонованої гіпотези можна *поміркувати* над наступним: а чи не пошукати підстави у *відмінностях здібностей* людей не у «вроджених структурах» і навіть не у соціальних, цілком соціально-історично визначених, обставинах (з останнім – досить ясно), а саме у *відмінностях тих форм інтеріоризації*, які були *первинно освоєні* немовлям і які так чи інакше серйозно починають *визначати форми* та зміст того, що розпредметнюється ним тут же і надалі? А в контексті нашого твердження про те, що не «середовище», а світ, *свій світ* – «впливає» на дитину, логічно припустити, що інтеріоризація походить не з чогось принципово зовнішнього (звідти надходить лише інформація), але лише у *контексті так зрозумілого світу*. Отже, слід подбати про те, щоб межі цього *свого світу* для дитини неодмінно розширювалися, щоб ніщо істинно людське не було чужим, а зміст його наповнювався не просто «корисним» для життя і виживання, «успіху», а *високою культурою* як власне людським способом *звернення до людей і до себе самого*.

Повернемося до «набутого» та «того, що набувається». Виховання аж ніяк не «всемогутнє», оскільки *ми ще не знаємо* дійсних закономірностей у всій їхній конкретності становлення людської суб'єктивності, не кажучи вже про закономірності визрівання таланту. Щоправда, *дещо істотне* тут ми знаємо і цілком достовірно. Е.В. Ільєнков, аналізуючи досвід роботи зі сліпоглухоніми дітьми, стверджує, що «можна і потрібно виховувати такі специфічно людські потреби, як потреба в особистості іншої людини, у знанні, у красі, у грі розуму. А якщо ці потреби сформовані і стали невід'ємним надбанням індивіда, то на їхньому ґрунті вже з необхідністю дасть свої перші (спочатку, зрозуміло, непомітні та боязкі) пагони талант. Якщо не сформовані (або щеplenі лише формально, у формі красивих фраз)

– і талант не виникне» [4]. Ось чому талант – **норма** людського розвитку, адже у вихованні названих високих потреб немає нічого надприродного, неможливого. А ось *бездарність* – продукт бездарної школи, тупості – як професійної, і просто людської – вихователів усіх рівнів. Адже коли ми вчимо дитину чогось, суть справи визначається тим, **як** ми вчимо. Формально освоєні знання привчають до формалізму, навчання виключно заради оцінки (суми балів) виховує дух продажності, казенно-зовнішнє засвоєння норм моралі веде до відвертого ханжества, примусові культпоходи в театр надійно прищеплюють огиду до високої культури.

Люди не просто «впливають» один на одного, вони здатні *входити* у *зміст суб'єктивності* один одного на *різні рівні глибини*. Щось може залишити в нас просто слід, іноді – подряпини чи навіть шрами, щось стає нашою здатністю, нашим віданням та баченням. А ось *хтось* може надовго буквально *оселитися в нашої душі*, **визначаючи нас зсередини**, будучи присутнім в нас. Про це добре сказано розумним психологом наших днів В.А. Петровським, автором концепції «відображеної суб'єктності»: «Відображуваний суб'єкт настільки глибоко проникає у духовний світ суб'єкта, який здійснив відображення, що Я цього останнього виявляється внутрішнім і радикальним способом опосередковане взаємодією з першим, постає як істотно визначене (або “покладене”) ним. <...> Отже, відображена суб'єктність, не будучи тільки образом, постає як продовження однієї людини в іншій, як сенс першої для другої, у динаміці визначень буття останньої. Фактично йдеться про інобуття однієї людини у другій» [10]. Тут уже та ситуація, про яку апостол говорив: «Не я живу, а Христос живе в мені». У цьому сенсі людська особистість у своїх глибинах має властивість *полісуб'єктності*. Оскільки нам **не дано знати, на яку глибину суб'єктивності** дитини «входить» той чи інший зміст, на якому рівні він «зачепиться» або раптом утворить якийсь **особливий суб'єктний центр**, ми й рятуємося від незнання казочками про «вродженість».

За розмовами про «вродженість» ховається не просто наше незнання, а саме: небажання *нести відповідальність*. І відверте небажання *мислити*. Спостерігаючи за життям і розвитком згаданих вище дітей-двійнят (для одного автора – онучок, для другого – донечок), а точніше – беручи участь всією істотою своєю в їхньому житті, весь час ловимо себе на думці: *ми не розуміємо, звідки що береться*, чому вони такі різні і такі славні. Тільки ось списувати хоч щось на «вроджене» – свята правда – *не хочеться*. Намагаємось *зрозуміти*. І згадується теза доктора психологічних наук О.В. Суворова (того самого Сашка Суворова з легендарної ільєнківської «четвірки») про «презумпцію соціальності»: «Я не заперечую існування суто біологічних причин виникнення тих чи інших психолого-педагогічних проблем. Але наполягаю на тому, що перш ніж звертатися до пошуку причин у цій сфері, їх треба пошукати ближче – у сфері соціальних

відносин. У сфері родовий, а не видовий. <...> Я це називаю “презумпцією соціальності” під час аналізу причин виникнення психолого-педагогічних складнощів». Тобто «йдеться про визнання більш імовірними та достовірними найближчих причин явища, що лежать у тій же сфері, де це явище виникає і існує. І дотримання цієї презумпції соціальності – лише елементарна наукова послідовність» [13].

Видатний мислитель ХХ століття М.О. Ліфшиць якось зазначив, що *вихована людина* є такою, у котрій всі набуті знання та навички стали другою *природою* або культурою, увійшли у *плоть і кров*, засвоєні *органічно* і виявляються *вільно, невимушено*. – Чудовий критерій саме вихованості. Але як легко тут же, виявивши подібний факт у наявності, віднести його до «генів», «вродженого», бо не можна ж справді так просто взяти і «набути» (як щось «благопридбане») подібну *невимушеність, органічність, свободу*... Без успадкування якихось «ознак» навряд чи обійшлося. – Так будує собі «картину» здоровий глузд. Але якщо *подумати*?

Все ж таки краще зупинитися на великому Сократовому «не знаю», а точніше – «**я знаю, що не знаю**». Це конкретніше та відповідальніше. Так, ніхто не заперечує, що людські немовлята від народження – *різні*, навіть якщо це двійня. Проте, наскільки «небайдужі» ці відмінності для людського, особистісного розвитку? І чи знаємо ми достовірно, якою мірою індивідуальні особливості (відмінності) генетичної інформації (спадковості) вплинули (або ще вплинуть) на *розвиток власне людських здібностей*, на *освоєння досвіду культури*, і взагалі – *чи здатні* вони вплинути – радикально чи якось, частково?

Педагогіка взагалі досі, як зазначає Ф.Т. Михайлов, ще не має своєї фундаментальної рефлексивної теорії, вона не подбала про формуванні загальних *мір мислимості* свого предмета, тобто *категорій*, запозичуючи їх або з уявлень здорового глузду, або з посередніх філософських книжок. Те саме стосується і психології. – Отже, не знаємо. Але бавимо себе байками про «вродженість». Чесніше було б просто сказати: *не знаємо*. Але намагатимемося дізнатися – у міру дорослішання наших наук, у міру *освоєння досвіду філософського мислення* у його класичних зразках. У тому числі - і робіт Е.В. Ільєнкова, Ф.Т. Михайлова, М.О. Ліфшиця, В.В. Давидова. Ми переконані, що їхня спадщина – аж ніяк не вчорашній день нашої філософії і – на жаль, не сьогоднішній, судячи з тенденцій, але якщо і не завтрашній, то післязавтрашній – *неодмінно*. Інакше ми нічого путнього, істинного не зрозуміємо у наших дітях.

Таким чином, на наше переконання, так звані «*природні нахили*» жодним чином не можуть бути «вродженими» – в смислі *детермінованими особливостями структур молекул ДНК індивіда*. Їхня природа – зовсім іншої «природи». До речі, саме поняття «природа» вельми неоднозначне.

Варто пригадати хоча б *шість значень* терміну «природа» у «Метафізиці» Аристотеля. Іноді вказують на близькість ідей «сродної праці» Г.С. Сковороди до вчення стоїків про «життя у злагоді з природою». Однак це стоїчне вчення аж ніяк не схоже з подібними ідеями доби європейського Просвітництва. Все живе, вчили стоїки, має природну властивість – самозбереження. А у людини «самозбереження» означає жити відповідно до вимог розуму: тільки таким чином людина може жити у злагоді із власною природою.

Стосовно ж природного у людини не зашкодить звернутись до думок молодого К. Маркса стосовно стосунків чоловіки і жінки: «Безпосереднім, природним, необхідним відношенням людини до людини є *відношення чоловіка до жінки*. У цьому *природному* родовому відношенні відношення людини до природи безпосередньо міститься її відношення до людини, а її відношення до людини є безпосереднім його відношенням до природи, її власним *природним* призначенням. Таким чином, у цьому відношенні *проявляється у чуттєвому вигляді, у вигляді наявного факту* те, наскільки стала для людини природою людська сутність, або наскільки природа стала людською сутністю людини. З характеру цього відношення можна, отже, судити про ступінь загальної культури людини. З характеру цього відношення видно, якою мірою *людина* стала для себе *родовою істотою*, стала для себе *людиною* і мислить себе такою. Відношення чоловіка і жінки є *найприроднішим* відношенням людини до людини. Тому в ньому виявляється, якою мірою *природна* поведінка людини стала *людською*, або якою мірою *людська* сутність стала для неї *природною* сутністю, якою мірою її людська природа стала для неї *природою*. З характеру цього відношення виявляється також, якою мірою *потреба* людини стала *людською* потребою, тобто якою мірою *інша* людина в якості людини стала для неї потребою, якою мірою сама вона, у своєму найбільш індивідуальному бутті, є разом із тим суспільною істотою» [7]. Звернемо увагу: Маркс не говорить про поєднання у стосунках між людиною та жінкою даного від природи і даного від культури. Тут немає логіки «з одного боку, з іншого боку». У Маркса – чиста діалектика. Суто *людське* (суспільне, культурно-історичне) **стає природою людини**. І саме в цю природу необхідно пильно вдивлятись, «пізнаючи самого себе». Природне, *сродне* – те, що утворилось у тобі, у твоєму людському єстві **на самій справжній глибині, що вже стало невід’ємним від тебе**. І саме розгортання такого «сродного» ти й присвячуєш своє власне життя. Або не присвячуєш. І тоді – будеш приреченим на нещастя.

Тому «сродна праця» – вельми непростий концепт. Він вимагає серйозного відношення, напруги, труда думки. А сама «сродна праця» як *реальність життєвого процесу* особистості так само потребує

зосередження ума і серця. За помилки на цьому шляху розплата занадто болісна.

Література

1. Биbihин В. В. Мир. – Томск: Водолей, 1995. – 144 с.
2. Ильенков Э.В. Биологическое и социальное в человеке // Школа должна учить мыслить. М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2002, с. 72-77.
3. Ильенков Э.В. Психика и мозг (Ответ Д.И. Дубровскому) // Вопросы философии, 1968, № 11, с. 145-155.
4. Ильенков Э.В. Становление личности: к итогам научного эксперимента [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://caute.ru/ilyenkov/texts/genpers.html>
5. Ильенков Э.В. Что же такое личность // С чего начинается личность. 2-е изд. М.: Политиздат, 1983, с. 319-358.
6. Мареева Е.В. «Загорский эксперимент» и иллюзия врожденности таланта // Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета. Выпуск 5: Вопросы психологии. Личность, образование, общество, 2015, с. 34-39.
7. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/marxk01/txt07.htm>
8. Михайлов Ф.Т. О душе // Избранное. М.: Индрик, 2001, с. 183-254.
9. Михайлов Ф.Т. Образование философа // Избранное. М.: Индрик, 2001, с. 528-552.
10. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/docs/lichnostq_v_psihologii_v.a.petrovskij.pdf
11. Сковорода Григорий. Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://varsavva.narod.ru/alphavit.html>
12. Соловейчик С.Л. Последняя книга. – М.: Первое сентября, 1999. – 464 с.
13. Суворов А.В. Презумпция социальности при анализе причин задержки детского развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://on2.docdat.com/docs/2831/index-217661.html?page=3>